UPORNO KORAK ISPRED, NO NE PRESKAČUĆI: KRITIKA I NEFORMALNO OBRAZOVANJE

Bojan Krištofić

Sažetak

Svrha ovog teksta jest mapiranje recentnih i aktualnih programa za formalno i neformalno obrazovanje likovnih kritičara i kritičarki u visokoškolskim ustanovama i pratećim medijima te u medijima udruga civilnog i neprofitnog sektora, s naglaskom na Zagreb, uz podastiranje izbora relevantnih informacija o sadržajima u drugim gradovima Hrvatske i regije. Nakon podrobnog opisa svakog od programa i medija te njihovog uspjeha i dosega, tekst završava (samo)refleksijom o posebnostima i izazovima kritičkog pisanja o suvremenoj likovnoj umjetnosti i vizualnoj kulturi, referirajući se na *Trinaest teza o piščevoj tehnici* Waltera Benjamina, u kojima autor teksta pronalazi temelj za vlastita promišljanja.

Ključne riječi: neformalno obrazovanje, neprofitni mediji, kritičarsko obrazovanje, platforme za kritiku

Zamka svakog teksta o recentnom kritičkom pisanju u post-jugoslavenskoj regiji jest u tome što bi, prema mom mišljenju, bilo pogrešno (mada, naravno, ne i potpuno neopravdano) izražavati isključivo malodušje i žalovanje, budući da svi redoviti sudionici tog kulturnog polja odavno vrlo dobro znaju sve o kontekstu u kojem rade. Stoga je izazov truditi se pratiti i afirmirati progresivne pojave kakve u polju, usprkos svemu, ipak postoje i tjeraju ga naprijed. Nažalost, kada je riječ o formalnom ili neformalnom obrazovanju mladih (ili starih, zašto ne?) u području kritičkog pisanja, ne nužno samo o umjetnosti, stanje je posebno nezahvalno, ponajprije zato što su regionalni mediji većinom potpuno i možda nepovratno uništeni, pogotovo dnevni tisak, ali i preostali tjedni ili mjesečni; a kako se, uvjeren sam, pisati najdjelotvornije uči čitajući i pišući, neprekidno i svakodnevno, svakim danom sve više se smanjuju prilike za profesionalizaciju zainteresiranih kritičara, za mogućnost da ti ljudi žive primarno od pisanja i objavljivanja. To je i više nego poznato, temeljito probavljeno i jasno. Barem u Hrvatskoj, s obzirom na to da se refleksijom, medijacijom i promocijom specifičnih kulturnih sadržaja bave uglavnom neprofitni, nezavisni mediji civilnog sektora, usko specijalizirani za vizualne umjetnosti, književnost, film, glazbu itd., nije začuđujuće što su se proteklih desetak godina redakcije mahom tih medija bavile predano obrazovanjem novih kadrova, no kako se radi o majušnim kulturnim nišama, njihovi rezultati, premda hvalevrijedni, mogli su tek u manjoj mjeri pozitivno utjecati na promjenu krvne slike kulture. Ipak, najznačajniji pozitivni pomaci nesumnjivo su velikom mjerom njihova zasluga te se njima može zahvaliti što se svejedno uspjela potvrditi sadašnja generacija kritičarki i kritičara, koji ustraju u radu na daljnjim pomacima u sve izazovnijem polju. Radi gaba-

rita teksta koncentrirat ću se na edukacijske programe i inicijative u polju kritike suvremene (likovne) umjetnosti i/ili vizualne kulture u okvirima Zagreba i Hrvatske, te uz isticanje prioritetnih primjera iz susjedstva, kao i platformi koje nominalno (ili isključivo) nisu edukacijske, ali senzibiliziraju ljude i potiču ih na rad u kritičkom i kulturnom polju. Istini za volju, fakultetsko obrazovanje nije nevažno ni zanemarivo te u danom polju na par studija u zemlji studenticama i studentima može na ohrabrujući način pokazati put prema kritičkom pisanju u bilo kojem mediju, ali se javlja pitanje što nakon toga, kamo i kako dalje. Na to pitanje postoji vrlo malo odgovora i ja ću ih u idućem dijelu teksta na lokalnom nivou pokušati pobrojiti i predstaviti, nadajući se da moja perspektiva može biti relevantna za kakvu-takvu širu sliku. Krenimo redom.

Prvo: gdje početi?

Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, logično je primjerice pretpostaviti, jedno je od mjesta gdje, pored povjesničara-znanstvenika, svoje obrazovanje mogu započeti i budući likovni kritičari te kustosi, na čije će se uže polje usmjeriti jer sam jedan od njih, mada ne posjedujem takvu diplomu, nego sam, da stavim karte na stol, strukom grafički dizajner. Činjenica da me (i) takav fakultet „pogurao" prema kritičkom pisanju, odnosno pisanju uopće, istodobno govori o tome koliko je važno da svaka visokoškolska institucija u svom kurikulumu ima spisateljsku praksu (naravno, o temama i na jezicima relevantnima za struku) i koliko je također važno da sustav podupire javni prostor u kojem je moguće razvijati vlastito kritičko mišljenje u formi teksta i mimo formalne, fakultetske ili srednjoškolske naobrazbe. Srećom, i Odsjek za povijest umjetnosti (skraćeno: PUM) donekle se može poistovjetiti s ispunjenjem takve društvene uloge, pogotovo u zadnje vrijeme kada je tamo stasala nova generacija studenata i diplomanata, koji su naoko neočekivano odlučili stvari uzeti u svoje ruke, čime su do određene mjere uspjeli promijeniti uvriježenu percepciju PUM-a kao uglavnom konzervativnog i generalno nezainteresiranog za uistinu suvremenu umjetnost. Prije nego što kažem ponešto o njihovim pothvatima izvan redovne nastave, spomenut ću dva kolegija koji su kontinuirano posvećeni suvremenim teorijama umjetnosti i vizualne kulture te implementaciji tih dosega u istraživačkom i kustoskom radu, o kojima sam saznao više zahvaljujući suradnji sa studentima treće godine preddiplomskog studija pod mentorstvom prof. dr. sc. Jasne Galjer (godine 2019. nositeljice oba kolegija, *op.a.*) i (tada, 2019. g., *op.a.*) asistentice dr.sc. Josipe Lulić. Riječ je o obveznim kolegijima Teorija i povijest umjetnosti i Kustoske prakse na trećoj godini preddiplomskog, odnosno prvoj diplomskog studija. Tijekom ljetnog semestra akademske godine 2018./19., studenti kolegija Teorija i povijest umjetnosti su u Galeriji Atelijera Žitnjak (čiji sam program vodio od početka 2019. do rujna 2023., *op.a.*) posjećivali izložbe umjetnika Bojana Gagića, Vanje Babića, Neže Knez i Mira Župe, sudjelovali u stručnim vodstvima i slušali predavanja izlagača

i izvođača te o tome pisali seminarske radove u formi kritika, dok su dvije manje grupe radile sa mnom (i kustosicom Anjom Guid u prvom slučaju) na konceptima izložbi Knez i Župe; dakle, pored kritičkog pisanja zašli smo i u područje kustoskog rada. Inače, takvu vrstu suradnje prof. Galjer otprije je uspostavila s udrugom Kontejner, biroom suvremene umjetničke prakse, u sklopu kolegija Kustoske prakse, a sada se ta suradnja širi i prema drugim subjektima vizualno-kulturnog polja, kako bi se takav pristup formalnoj naobrazbi povjesničara umjetnosti, kustosa i kritičara u lokalnom kontekstu nastavio kapilarno razvijati.

Krajem 2015. godine Klara Petrović i Luja Šimunović, tada studentice PUM-a, a potom pripadnice mlađe generacije kustosica u udrugama Kontejner i Organ Vida (i vlastitom, sad već dobrano afirmiranom kolektivu KUĆĆA, u sklopu kojeg s kolegom Juricom Mlinarcem vode i istoimenu galeriju na zagrebačkoj Trešnjevci, *op.a.*), skupa s kolegama pokrenule su portal Kulturfluxa, namijenjen samoobrazovanju studenata u polju kritičkog pisanja o suvremenoj umjetnosti i vizualnoj kulturi, te objavljivanju ranih tekstova u toj formi i uopće stjecanju iskustva, povezivanju sa starijim kolegama i gradnji suradnji unutar odsjeka i fakulteta te izvan njih. Uredništvo portala 2019. čine Petra Galović, Leopold Rupnik, Jelena Šekrst i Silvia Roberta Zaplatić, a jedna od aktivnosti Kulturfluxa, osim samog uređivanja i produciranja tekstualnih sadržaja, jest i organizacija povremenih, jednodnevnih ili višednevnih tematskih radionica, koje su se u dva navrata, godina 2016. i 2018., održavale u klubu Mama upravo na temu likovne kritike kao spisateljske, novinske i medijske forme istraživanja i refleksije. Prva radionica trajala je četiri vikenda, a vodili smo je Tihana Bertek, suradnica portala Kulturpunkt i suurednica web-magazina *Vox Feminae*; Marko Golub, voditelj Galerije Hrvatskog dizajnerskog društva, kustos i likovni kritičar; Ivana Mance, povjesničarka umjetnosti iz Instituta za povijest umjetnosti, također kritičarka i kustosica, te moja malenkost. Druga radionica bila je jednodnevna, prvenstveno diskurzivnog tipa, i vodio sam je samostalno, a obje su se zadovoljile time da studentima pruže najosnovniji uvid u kritičarsko polje, podastru im naša, argumentirana shvaćanja društvenih i kulturnih uloga kritičara, kao i teorijskih i praktičnih smjernica na kojima se temelji naša suvremena spisateljska praksa, te otvore nove rasprave. U međuvremenu, moje poznanstvo sa sadašnjim uredništvom Kulturfluxa se učvrstilo, pa je došlo do dogovora da seminarske radove studenata s kolegija Teorija i povijest umjetnosti objavimo na portalu u obliku kritičkih osvrta, što je pak dovelo do ideje pokretanja nove, ambiciozno zamišljene radionice likovne kritike Kulturfluxa i Atelijera Žitnjak, koja će se u trajanju od dva ili tri mjeseca održati na proljeće 2020., a vodit ćemo ju diplomantica PUM-a, istraživačica, kustosica i likovna kritičarka Maja Flajsig i ja, s ciljem da predanim i sustavnim uredničkim radom na tekstovima, posjećivanjem izložbi i drugih umjetničkih događanja u Zagrebu i okolici pomognemo u profiliranju mlađim ljudima s jakom voljom i iskrenom željom za kritičkim pisanjem i usavršavanjem. Ujedno će to biti prilika da portal prima kontinuirani tok tekstova u tom periodu i tako intenzivira svoj izdavački ritam.

(Ta je radionica u međuvremenu zaživjela pod nazivom Početnica likovne kritike i svake se godine održava sve do danas, pri čemu su u mentoriranju sudionika niz godina sudjelovale i članice Kulturne redakcije Radija Student (u izradi kratkih radijskih reportažnih formata za emisiju Kulturizacija), više generacija uredništva portala Kulturflux i udruga Ured za fotografiju, na čijem se portalu Suvremena hrvatska fotografija kritike također objavljuju te recentnih godina i honoriraju. Početnicu likovne kritike danas vode Tena Starčević iz Ureda za fotografiju i Mirna Rul (sadašnja voditeljica Galerije AŽ u Atelijerima Žitnjak, *op.a.*)

Pored Kulturfluxa, koji ipak okuplja prvenstveno studente povijesti umjetnosti, u zagrebačkom (polu)-akademskom kontekstu postoji još jedan iznimno važan medij, koji pak možda ne specijalizira ljude za kritičko pisanje, ali snažno utječe na to da osjećaju strast prema novinarstvu i mediju kao takvom, zbog čega je dosad postao pravim fenomenom, a to je Radio Student. Započeo je s emitiranjem još 1996. godine u sklopu nastavnog programa Fakulteta političkih znanosti i novinarstva, na čijem se zadnjem katu i dan-danas nalazi, te svojom frekvencijom (100.5 MhZ) pokriva područje grada Zagreba (dok ga je putem *web-streaminga*, naravno, moguće slušati bilo gdje na svijetu); a kažem da pripada napola fakultetskom okruženju iz jednostavnog razloga što, da biste sudjelovali u realizaciji programa Radija Student, nije neophodno da ste student FPZG-a ili bilo kojeg drugog studija, već je sasvim dovoljno biti entuzijastični i zainteresirani volonter sa željom da radi na radiju. Radio Student značajni dio svog programa posvećuje kulturnim sadržajima, zasad i dalje ponajprije u smislu informiranja, no katkad i temeljne refleksije, a još bitnije je što konstantno educira buduće profesionalce koji na kasnijim radnim mjestima mogu iznimno dobro razumjeti i interpretirati bilo kakav kulturni sadržaj, što je povremeno dovodilo do porasta kvalitete tiskanih, radijskih ili digitalnih medija koji su te ljude poslije zapošljavali (najveći se doprinos, dakako, na tom tragu katkad događao u propadajućem dnevnom tisku, gdje je sve zahtjevnije ispravno plasirati informaciju, a kamoli išta više od toga). Kao jedna od deset najslušanijih radijskih postaja u jedinom milijunskom gradu zemlje, u kojem je do tog statusa došao okružen državnim Hrvatskim radijem i privatnim stanicama, financijski u mnogo, mnogo slabijem stanju od jednih i drugih, Radio Student uspio je ostvariti razmjerni, na lokalnom nivou neprocjenjivi društveni utjecaj isključivo kvalitetom svog programa i svojih ljudi. Postaja je to koja kulturi u svojoj sredini, ali ponekad i šire, neprekidno jača vidljivost, istodobno se potvrđujući kao jedna od najozbiljnijih platformi za (ne)formalno obrazovanje novinara u domaćem medijskom prostoru.

Drugo: kamo krenuti?

Stvarne teškoće, kako je već rečeno, ipak počinju kada kritičari u nastajanju završe (ili napuste) više ili manje sigurna krila fakulteta, studentskih portala i radija, i nađu se nezaštićeni nadohvat nevidljive ruke tržišta. Izazov je tim veći što kritičar-početnik zna da je u svojim studentskim godinama, koliko god mu toga bilo na raspolaganju, samo zagrebao površinu područja koje ga zanima, pa mu je daljnje (samo)obrazovanje neophodno – ali kakvo i kako? Jedna od (strukovnih) organizacija civilnog društva koje su uočile nastali vakuum i prepoznale problem prioritetnog, barem relativnog strukturiranja nastavka obrazovanja kritičara, jest Hrvatska sekcija međunarodnog udruženja likovnih kritičara – HS AICA, kojoj je tako nešto, uostalom, i primarno u opisu posla, stoga je za nadati se da će nakon, koliko mi je poznato, dvije održane radionice likovne kritike 2017. i 2018., takva dobra praksa lokalnog ogranka internacionalne udruge – postati pravilo (u međuvremenu se i ova radionica nastavila odvijati, a zasad posljednje izdanje se održalo krajem 2024., *op.a.*). Prva, četverodnevna radionica, Kako pisati o suvremenoj umjetnosti, odvijala se samo u Zagrebu krajem travnja pretprošle godine, a vodile su je već spomenuta dr. sc. Ivana Mance (inače i urednica *Kvartala*, jednog od dva časopisa Instituta za povijest umjetnosti – drugi je stariji *Život umjetnosti*) i dr.sc. Silva Kalčić, također povjesničarka umjetnosti, kritičarka i kustosica te predsjednica HS AICA-e (od prosinca 2018. do kraja 2024. godine, *op.a.*). Radionica je bila organizirana u suradnji s Hrvatskom udrugom likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti (ULUPUH) i Tekstilno-tehnološkim fakultetom, a činio ju je standardni raspored takvih programa: prva dva dana bila su posvećena kuriranim posjetima izložbama, a druga dva zajedničkoj raspravi o viđenim postavima, mentoriranom pisanju, uređivanju i komentiranju tekstova. Pouzdani koncept i dobar odaziv u Zagrebu rezultirali su rastom kritičkih apetita i hvalevrijednim širenjem radionice na druge gradove sljedeće godine, pa se krajem 2018. ponovo održala u Zagrebu te u Splitu i Osijeku, zahvaljujući suradnji dosadašnjih partnera s Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Splitu i Galerijom umjetnina Split, kao i Umjetničkom akademijom Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Muzejom likovnih umjetnosti u Osijeku. Tom prilikom, Kalčić je koordinirala program, mentori su bili još jednom Mance (ZG) te Igor Loinjak (OS) i Ivana Meštrov (ST), izlaganja polaznicima su držali Leila Topić (ZG) i Krešimir Purgar (OS), dok su im se predstavili umjetnici Neli Ružić (ST), Vladimir Frelih (OS) i Zlatko Kopljar (ZG). Za razliku od prve, druga radionica je trajala čak dva mjeseca i zapravo predstavlja primjer modela prema kakvom bi se slične radionice usko specijalizirane kritike mogle organizirati ubuduće – paralelno ili sukcesivno u više gradova s profiliranim kulturnim scenama (za početak) te angažiranim fakultetima i sveučilištima, institucijama i nevladinim udrugama u vizualno-kulturnom polju, koje sve zajedno imaju ljudske i financijske kapacitete za priređivanje koherentno strukturiranih, sadržajno inspirativnih programa. Predavanja i umjetnika-praktičara i kritičara-teoretičara također su poželjan spoj, koristan za promatranje polja iz svih relevantnih uglova. Što se tiče aktivnosti i programa HS AICA-e, još valja spomenuti kako je udruga jedan od rijetkih kulturnih subjekata koji kontinuirano, u suradnji s izdavačkom kućom Durieux, objavljuje likovno-kritičku literaturu – svježe knjige

ponajprije domaćih autora – i to intenzivnije nego ikad prije u najnovijem periodu, čime njihov nakladnički rad postaje vjerojatno najvažniji u lokalnom polju uz onaj Instituta za povijest umjetnosti, a biblioteka u porastu svakako se može shvatiti kao dragocjen set pisanih priručnika za mlađe kritičare u usponu.

Silva Kalčić je dugi niz godina bila i urednica rubrike Vizualna kultura u zagrebačkom tiskanom dvotjedniku za kulturna i društvena pitanja – *Zarezu*, koji je izlazio od veljače 1999. do ožujka 2016. – neprekidno punih sedamnaest godina u doba sve potpunijeg zalaska tiskanih medija, posebno onih posvećenih kulturi, pogotovo u jugoslavenskoj regiji. *Zarez* je pokrenut kad se grupa lijevo i napredno usmjerenih intelektualaca i kulturnih radnika odlučila odvojiti od *Vijenca*, njihovih dotad matičnih kulturnih novina u izdanju Matice hrvatske, koje karakterizira u biti konzervativan svjetonazor s nerijetkim nacionalističkim iskazima, pa stoga i shvaćanje kulture ponajprije kao usko nacionalne. Poput ostalih projekata i programa Matice hrvatske, *Vijenac* je bio i ostao i više nego dobro novčano potpomognut od strane resornog Ministarstva kulture i medija (kao i lokalnih institucija), dok je *Zarez*, politički sumnjiv kakav je bio, prolazio nekad bolje, nekad lošije na javnim pozivima, sve do 2016. kada njegovo daljnje financiranje više nije bilo moguće, tj. više nije postojala potrebna politička volja za tako nešto. Kako bilo da bilo, *Zarez* i njegova nakladnička tvrtka Druga strana d.o.o. u sedamnaest godina uspjeli su kroz volonterski i honorarni rad neformalno obrazovati niz novinara i urednika, tijekom kojih su mlađi kolege i kolegice imali priliku izravno surađivati i učiti od starijih, a među njima su bila mnoga od najmarkantnijih kritičkih pera tada i sada u Hrvatskoj i šire: Nataša Govedić (kazalište), Katarina Luketić (književnost), Suzana Marjanić (performans i izvedbene umjetnosti), Jelena Ostojić (film), već istaknuta Silva Kalčić (vizualne umjetnosti), Boris Postnikov (književnost i kritičke društvene teorije), Srećko Horvat (filozofija, film i društvene teorije), Trpimir Matasović (klasična i ozbiljna glazba), Marko Pogačar (književnost) i drugi. Zahvaljujući njima i njihovom entuzijazmu, te i energiji ljudi koji nisu kritičari *per se* (ali su iskusni profesionalni novinari i urednici – Dijana Cepić, Darko Milošić, Davor Milašinčić, Nenad Perković i dr. – koji su znali pronaći prijeko potrebna sredstva i izlaze i onda kada se činilo da ih više nema), sadašnja mlađa generacija kritičarki i kritičara pronašla je način da se afirmira, kontinuirano piše i objavljuje tekstove, baš zbog mogućnosti dugotrajnog rada s kvalitetnim urednicima, bez kojih nema ni kvalitetnih medija. Neki od njih su: Tihana Bertek (vizualne umjetnosti i feministička/*queer* teorija), Marija Ćaćić (zadnja glavna urednica *Zareza*, feministička i društveno-teorijska kritičarka), Dinko Kreho (književnost), moja malenkost (vizualne umjetnosti, strip i dizajn, animirani film), Mario Kikaš (filozofija, politika i društvene teorije), Marko Lucić (politika i društvene teorije), Luka Ostojić (zadnji izvršni urednik *Zareza* i književni kritičar), Dario Poljak (klasična i ozbiljna glazba), Karlo Rafaneli (popularna i eksperimentalna glazba) i mnogi drugi. Najveća prednost *Zareza* spram

drugih tiskanih medija u Hrvatskoj bila je ta što je, na tragu prijeratnih omladinskih listova, za suradnike primao ljude kolokvijalno rečeno s ceste, dakle ljude bez iskustva, ali suvisle i odgovorne, te s entuzijazmom za pisanjem i željom za učenjem uredničkog i novinarskog posla, i to zato što su urednici jako dobro znali da se, uza svo formalno obrazovanje, praviti novine uči najbolje praveći ih, i da objektivno nema tog fakulteta koji može nadomjestiti iskustvo novinske redakcije posvećene zajedničkom cilju, što je *Zarez* u svojim najboljim danima i bio. Kao i Radio Student u drugom mediju, tako je i *Zarez* dok je trajao svojim suradnicima i urednicima pružao strast prema novinskom mediju, strast kakva je, patetično rečeno, početak i kraj sveg dobrog, hrabrog novinarstva, dok se bez toga u najboljem slučaju mogu korektno prenositi istinite informacije, a u najgorem biti tek propaganda vladajuće oligarhije. Nije naodmet spomenuti ni da je *Zarez*, zahvaljujući dostupnosti na kioscima, imao mnogo veći distribucijski doseg i prisutnost od mnogih drugih civilnih i neprofitnih medija, dok je malenom pretplatničkom mrežom pokrivao i područje nešto šire od Hrvatske. Zaključno, njegovim odlaskom sa scene doista je nastao vidljivi vakuum koji zasad nije nadomješten, a s obzirom na skupoću tiskanih medija i njihovu sve izvjesniju sudbinu ukoliko ne žele objavljivati tone reklama ili prepisivati što im diktiraju političke stranke, uskoro neće ni biti. Ipak, vjerovali ili ne, razloga za optimizam i dalje ima!

Prije nego što pređem na sadašnje razloge za optimizam i time završim kronološki dio teksta, osvrnut ću se na po svoj prilici najambiciozniji i vjerojatno najdjelotvorniji projekt za neformalno obrazovanje mladih kritičarki i kritičara u regiji – Criticize This! Radi se o edukacijskom programu koji je trajao od 2011. do 2013., a zajednički su ga pokrenule i provodile udruge iz Hrvatske, Srbije i Crne Gore, pojedinačno među najkvalitetnijim i najradišnijim sudionicima civilnog društva u medijskom polju svojih lokalnih i širih zajednica: Kulturtreger / Booksa.hr (Zagreb), Kurziv / Kulturpunkt.hr (Zagreb), KPZ Beton (Beograd), SEEcult. org (Beograd) i Asocijacija Plima (Ulcinj). Projekt je bio financiran sredstvima Europske unije, u okviru programa Kultura 2007.–2013., a odvijao se i uz podršku Ministarstva kulture i medija RH, Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva, Ministarstva kulture, informisanja i informacionog društva Republike Srbije i Sekretarijata za kulturu Grada Beograda, te u partnerstvu s novinama *Danas* iz Srbije i *Pobjeda* iz Crne Gore te tjednikom *Novosti* iz Hrvatske. Dakle, projekt je za promjenu dobio kvalitetnu podršku ustanova od najvišeg, europskog nivoa naniže, a zbog svoje relativne dugotrajnosti od gotovo tri godine mogao je biti dovoljno sveobuhvatan da poluči više konkretnih, lako provjerljivih (i ne samo mjerljivih!) i opipljivih rezultata. Dakako, njegov prvi i možda najvažniji aspekt bio je taj što se održavao na razini većeg dijela regije, pa iako u priču u partnerskom smislu nisu bile izravno uključene udruge i mediji iz Slovenije, Bosne i Hercegovine te Makedonije, program je uključivao kraća studijska putovanja i u te nekadašnje jugoslavenske zemlje, radi upoznavanja lokalnih kulturnih scena i prilika te ljudi koji ih čine i proizvode, dok su se putovanja u

Hrvatsku, Srbiju i Crnu Goru podrazumijevala. Ništa manje važno, program je okupio veći broj mladih ljudi zainteresiranih za kritičko pisanje iz svih tih zemalja, koji su dobili priliku da putuju, upoznaju se bolje i povežu čvršće nego što je slučaj s mnogim sličnim europskim projektima, pa su se na tom tragu rodila neka trajna prijateljstva i suradnje. Edukacijski program bio je podijeljen u dva jednogodišnja modula, a za sudjelovanje u svakom od njih bio je raspisan javni natječaj otvoren svima u svim zemljama sudionicama, pri čemu su pojedini sudionici, ušavši jednom u program, u njemu ostali do kraja, neovisno o povremenom osipanju kolega koje se ipak događalo. Program je bio vrlo intenzivan i podrazumijevao je predani, stalni rad kroz dulji period, kako samih polaznika, kritičara u nastajanju, tako i njihovih mentora-urednika, renomiranih kritičara i kulturnih radnika u područjima kojima se program bavio, a to su bile vizualne umjetnosti, književnost i kazalište. Mentori su bili Vladimir Arsenić, Saša Ćirić, Boris Postnikov i Mirnes Sokolović (književnost) zatim Miha Colner i Darka Radosavljević (vizualne umjetnosti); te Una Bauer, Ivan Medenica i Igor Ružić (kazalište i izvedbene umjetnosti). Ozbiljan urednički rad, stalno vraćanje, dubinsko komentiranje, pažljivo dotjerivanje i „potpuno peglanje“ svih tekstova bili su istaknuta, ključna kvaliteta programa i mogu mirno reći da me Criticize This!, kao sudionika oba edukacijska modula, uza život u *Zarezu*, učinio ne samo kritičarom, nego i piscem koji danas jesam, te je bio presudan za moj daljnji razvoj u polju. Siguran sam da bi isto rekli moji kolege i kolegice koji su se nakon učešća u programu nastavili neprekidno baviti kritičkim pisanjem, a ima nas! Jednako bitno bilo je to što smo za svoj rad bili i više nego solidno honorirani za pojmove mladih ljudi (većina nas je bila u ranim ili srednjim dvadesetima), dok su naši tekstovi bili kontinuirano objavljivani u medijima partnerskih organizacija (u mom slučaju to su bili kulturni portali Booksa, Kulturpunkt i SEEcult.org, kao i *Novosti* koje su nekoliko puta objavile bogati podlistak s više već objavljenih tekstova s interneta, što je bio važan prilog tiskanog medija cijelom projektu), što će reći da se po svršetku projekta (ne samo moja) suradnja s njima prirodno nastavila, a traje i dan-danas. Jednostavno, za ljude koji do tada nisu imali puno prilike putovati u susjedne zemlje s kojima dijele jezik(e) i kulturni prostor (osobno sam prije početka sudjelovanja u projektu bio samo jednom u Beogradu, 2010., a otad dolazim više-manje stalno, ne smatrajući se više posjetiteljem, a kamoli pukim turistom), granice njihovog svijeta, jezika i kulture su se nepovratno proširile, i to povezivanje vjerojatno je najtrajnija ostavština Criticize This!-a, neovisna o opstanku pojedinih medija, nastavku tog ili nekog drugog edukacijskog programa. U krajnjoj liniji, nešto trezvenije govoreći, uspostavljen je model koji se pokazao iznimno uspješnim te je kao takav ostvario utjecaj na radne akcije u kulturnom polju koje su uslijedile. A bilo ih je! I ima ih. Dan-danas, što se tiče Zagreba i Hrvatske, najdugovječniji, tekstovima najplodniji i polaznicima najbrojniji neformalni obrazovni program u polju novinarstva i kritičkog pisanja, i to u pisanim te audiovizualnim medijima, jest Kulturpunktova (nekoć i Booksina) novinarska školica. Jednosemestralni program Kulturpunkt danas provodi u suradnji s net.kulturnim klubom Mama, gdje se održavaju predavanja, vježbe i konzultacije, a odvija se uz povremenu podršku Ministarstva kulture i Zaklade Kultura nova, koji su prepoznali neizostavnost takve vrste edukacije u razmjerima širih od samo gradskih, jer broj prijava na program putem javnog natječaja konstantno raste, a svaki modul može polaziti maksimalno 15 sudionika. Školici trenutno teče njena jedanaesta godina (održava se od davne 2009.), a članovi redakcije Kulturpunkta i brojni suradnici dosad su educirali 120 polaznika, među kojima su mnogi nastavili surađivati s medijima neprofitnog i civilnog sektora, dok su se drugi (i) učenjem u Školici osposobili za rad u komercijalnim ili javnim medijima – TV, radijskim, digitalnim, tiskanim i drugim. Citirat ću kratki opis metodologije Školice s Kulturpunkta: „Školica će obuhvatiti seriju predavanja o medijima i medijskim politikama, predavanja o kulturnim politikama i nezavisnoj kulturnoj sceni, te predavanja o suvremenim vizualnim i izvedbenim umjetničkim praksama. Radionički segment obuhvatit će novinarsku produkciju u pisanom, audio i video formatu, prema interesima polaznika, te analizu vizualnih i izvedbenih umjetničkih radova. Treći i završni segment programa uključuje produkciju završnog rada, uz izravnu mentorsku podršku. Svi će završni radovi biti objavljeni na portalu Kulturpunkt.hr.“ [1] Dakle, Školica se u biti ne bavi prvenstveno umjetničkom kritikom nego tajnama novinarskog zanata u širem smislu, s naglaskom na razumijevanje prije svega raznorodnih kulturnih politika koje formiraju (i) medijsko polje, iz čega pak proizlazi shvaćanje opće slike kulturne proizvodnje i njene neodvojivosti od svakodnevne realpolitike. Dakako, svijet umjetnosti u tome nije nikakva iznimka, i logično je da mu Školica posvećuje trajnu pozornost kao tematskom području u kojem budući novinari i kritičari ponajprije iskušavaju teorijska i metodološka znanja. Ipak, upada u oči fokus na vizualno i izvedbeno polje, dok književnost i film u kurikulumu Školice trenutno nisu toliko zastupljeni (što je u međuvremenu unaprjeđeno, *op.a.*), a to ima veze s time da ova polja nisu do tolike mjere izgnana iz medija srednje struje, pa ako već ne možemo govoriti o doista ozbiljnoj kritici literature i filma u dnevnim novinama i tjednim časopisima, možemo o solidnom informativnom praćenju novosti i najvažnijih vijesti te generalno sustavnijoj društvenoj percepciji. Kako god, Školica je tijekom prvog desetljeća svoga postojanja u neku ruku „postala pravilo“, pa se na nju definitivno računa ubuduće, kao na obrazovni program koji može nositi predznak ‘neformalnog’ samo uspoređuje li se s akademskim sektorom, dok na svaki drugi način predstavlja vrlo predan, veoma studiozno provođen i društveno utjecajan projekt od presudnog značaja za lokalnu zajednicu.

Treće: zašto ustrajati?

Umjesto zaključka ove priče, radije bih s čitateljima podijelio ponešto svojih razmišljanja o prirodi i svrsi kritičkog pisanja, raspisanih u 11 točaka koje, naravno, mogu podsjetiti na čuvenih *Trinaest teza o piščevoj*

tehnici Waltera Benjamina, prvi put objavljenih u njegovom traktatu *Jednosmjerna ulica* iz 1928. godine.[2] Mada jesu njima nadahnute, ne radi se o parafrazi, više o osobnoj posveti jednom od pisaca koji su na razvoj moderne kritike 20. stoljeća (i poslije) najviše i najtrajnije utjecali. Također, treći dio teksta ujedno koristim kao priliku da napokon zapišem nekoliko stvari koje mi se već dulje vrijeme motaju po glavi. Zašto ne?

1. Pisati uopće, pa tako i pisati kritičke tekstove, eseje i osvrte (kako god), treba činiti ponajprije zbog sebe sama. To ne znači da čitatelji nisu važni, niti da na njih ne treba misliti pišući bilo kakav tekst. To samo znači da nikad ne smijemo izgubiti iz primisli strast i vjeru koji su nas potakli da svoje misli o umjetnosti bilo koje vrste uobličimo u prve rečenice. Kome to zvuči naivno, trebao bi preispitati svoje motive za kritičko pisanje – jer ovo je temeljni iz kojeg se granaju svi ostali, i bez toga dobre, prave kritike ne može biti.
2. Kritičko pisanje jednako je stvaralački čin kao prozno, lirsko i dramsko. Kritičar je *a priori* jednako umjetnik kao prozaik, pjesnik i dramatičar, jer nikakva kritika, proza, poezija i drama nisu umjetnost same po sebi, već to, ako su prave, postaju kroz čitanje, kroz recepciju, kroz trajanje. Razlika između kritike i drugih književnih rodova je ta što je osnovna tema kritike književnost, tj. umjetnost sama, dakle kritika je književnost o književnosti, pisanje o umjetnosti ili metamedijska literarna praksa. Ako iznova bude postavljeno glupo i dosadno pitanje o opravdanosti kritike kao literarnog roda ili – ako hoćete – ipak žanra, ovo je vječni odgovor i o tome nema rasprave.
3. Ima mnogih mišljenja koja kažu da je za dobro pisanje uopće prijeko potrebno pažljivo promatranje. Ako je to točno, dvostruko je točno kada je posrijedi pisanje o likovnosti. Mada ovo može zazvučati samorazumljivo, pozivam čitatelje da odaberu omiljeni umjetnički rad koji im je stalno dostupan uživo i počnu ga redovito promatrati tijekom, recimo, godinu dana. Primjerice, ja sam s tim spontano krenuo pred *Mojom godinom* Željka Jermana u zagrebačkom Muzeju suvremene umjetnosti i stvarno se rasrdio kad je rad do daljnjega maknut iz dijela stalnog postava otvorenog za javnost, jer ga više nisam mogao doći gledati kad god bi mi palo na pamet. Jamčim vam da tekst o tome ne bi bio isti nakon prvog tjedna promatranja, desetog ili dvadeset i prvog.
4. Uvijek treba misliti šire od, figurativno rečeno, slike. To jest rada. Izvan formalnog okvira rada, pa i instituta galerijske *bijele kocke*, neovisno o tome je li sama forma ujedno i sadržaj rada, nalazi se sva punina njegovih značenja. Svakom umjetničkom djelu uronjenost u kontekst je neporeciva, stoga je najvažnije pitanje koje moramo postavljati i dalje: *zašto?* Što nikako ne znači kako forma nije dostojna toga da ju se iscrpno opisuje i kritički raščlanjuje, svakoj prema zaslugama.
5. Na prethodnu misao nastavlja se činjenica o iluziji autonomije *svijeta umjetnosti*, kao i svijest o opasnosti, da tako kažem, od *socijalnog larpurlartizma*. Za suvremenu umjetnost bilo koje vrste ništa trenutno nije pogubnije od još uvijek raširenog vjerovanja *da se ona događa* (sama od sebe, valjda) u svojevrsnom društvenom vakuumu, gdje tek pojedine skupine, elite ili klase imaju pristupa. Sve to skupa dovodi do njenog strahovitog precjenjivanja ili podcjenjivanja, bez mogućnosti dosega doista širokih krugova sudionika. Jer premda se umjetnost zaista ne dešava sama od sebe *ni sama po sebi*, njeni izdanci nedvojbeno jesu događaji, i to javni. Pored ostalog, zadaća kritičara je i da stalno izaziva svijet umjetnosti, ne dopušta mu da se ušuška u lažnu sigurnost, provocira njegovu dekadentnu samodostatnost, ne dopušta mu predah. Kritičar mora uporno biti korak ispred ne preskačući nijedan.
6. Znatna otegotna okolnost s recepcijom (suvremene) umjetnosti kod nas, što dakako loše utječe i na odnos s vizualnom kulturom većine građana, jest gotovo potpuno nepostojanje takvih sadržaja unutar osnovnoškolskih i srednjoškolskih kurikuluma, pa je nažalost pogrešno pretpostavljati da najširi društveni krugovi imaju ikakvo, makar i najpovršnije predznanje o tim temama, što recimo ipak nije slučaj s književnošću, kazalištem ili filmom. Likovni kritičar ili kritičar vizualne kulture tako je po naravi stvari edukator, što pak ne znači da treba na bilo koji način kompromitirati svoje tekstove i svoj jezik, koji je početak i kraj svega. To samo znači da je doista dobar kritičar onaj koji uspijeva misliti i pisati beskompromisno imajući sve to stalno na umu.
7. Drugim riječima, kritičaru bi prvenstvena ambicija trebala biti što oštroumnije misliti i pisati čim djelotvornije, a cilj ispisivati što „bolje“ tekstove: jezično inspirativnije, stilski uzbudljivije, misaono nepredvidljivije, faktički beskompromisne, idejno i politički što je hrabrije i naprednije moguće. Tekst treba biti prvi i posljednji sudac uspješnosti kritičara, a dobar tekst, po mom mišljenju, sigurno će rezultirati i dobrom edukacijskom svrhom. Pitanje njegovog dosega svakako nastavlja stajati.
8. Izgradnja svijesti o publici, tj. čitateljima, čini mi se, ide usporedno s osvješćivanjem korištenja medija i njihovih specifičnosti; odnosno, s osposobljavanjem kritičara za rad u određenim medijima, što će reći s njihovom profesionalizacijom. Postupno usvajanje zakonitosti pojedinih medija logično utječe na znanje o tome tko ih čita, kako i zašto, te na razvijanje svog jezika u smjeru podjednake, snažne uvjerljivosti u svim raspoloživim medijima pisanja. Takav pristup ima i svoju vrlo praktičnu stranu: dan-danas, da bi živjeli ponajprije od svog rada, od pisanja, kritičari i pisci uopće moraju svladati upotrebu svih medija koji su im svakodnevno na raspolaganju: od tiska, preko radija i televizije, do interneta i digitalnih sučelja, što neizravno može doprinositi i rastu revnijih pratioca suvremene umjetnosti, onih koji gledaju s razumijevanjem. Mora se vjerovati u snagu dobrog sadržaja.
9. Vrijedi iznova citirati Benjaminovo staro praktično pravilo – i kad je moguće i kad nije, tekst treba pustiti da prenoći. Ne postoji tekst, bilo kakve vrste, koji je bez greške netom po pisanju. Na nesreću, autori/ce najčešće nemaju vremena prespavati tekst, ali zato postoje

urednici. Odnosno, mada ubrzano nestaju, moraju nastaviti postojati.

10. Pravi urednici su zlata vrijedni. Urednici ne trebaju nužno biti bolji pisci od autora čije tekstove uređuju, no moraju biti bolji čitatelji (što nikako nije istoznačno). Urednici su autorima istodobno i prijatelji i protivnici, a ujedno i brana pred kojom se, poželjno je, raspada ego autora.
11. Čitajte, čitajte i samo čitajte. I pišite. Sve drugo će se već srediti.

Tekst je u izvornom obliku objavljen u prosincu 2019. godine u publikaciji Kritika u tranziciji – Pojmovnik kritike vizualnih umjetnosti*, skupine autora, koju su uredili Miha Kelemina, Vesna Milosavljević, Lujo Parežanin i Elena Veljanovska, u izdanju Kurziva – Platforme za pitanja kulture, medija i društva i Udruge za promicanje kultura Kulturtreger. Ova verzija sadrži manje dopune u datiranju i jezične dorade te je povezana s izlaganjem na simpoziju HS AICA-e* Pisati o suvremenoj umjetnosti*, održanom 19. prosinca iste godine.*

Bilješke

1 „To je pitanje kulture?!“, objavljeno 19. kolovoza 2019.
2 Za hrvatsko izdanje u prijevodu Snješke Knežević vidi Benjamin, 2017.

Literatura

— Kulturpunkt. „To je pitanje kulture?!“, pristupljeno 5. veljače 2026., https://kulturpunkt.hr/vijesti/je-pitanje-kulture/
— Walter Benjamin. *Berlinsko djetinjstvo devetstote: posljednja verzija; Jednosmjerna ulica*. Prevela Snješka Knežević, Antibarbarus, Zagreb, 2017.

Bojan Krištofić (Zagreb, 1987.) je dizajner i pisac. Magistrirao je dizajn vizualnih komunikacija na Studiju dizajna pri Arhitektonskom fakultetu 2012; a od 2022. polazi Doktorski studij povijesti umjetnosti, kulturne baštine i vizualne kulture na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, s temom umjetničkih događaja u javnom prostoru Novog Zagreba tijekom drugog poraća. Bio je dugogodišnji član uredništva *Zareza*, dvotjednika za kulturna i društvena pitanja, a likovne kritike, osvrte i prikaze je objavljivao u više medija za kulturu u Hrvatskoj i regiji. Danas redovito piše za tjednik *Novosti*, a povremeno za portal Kulturpunkt i emisiju Triptih na HR3. Bavi se i istraživačkim i kustoskim radom. Bio je stipendist javne zaklade Akademie Schloss Solitude u grupi za međunarodnu književnost 2018. Nagradu Postscriptum za književnost na društvenim mrežama primio je 2017., a nagrađeni rukopis objavljen je kao prva knjiga poezije *Makroorganizmi* (Jesenski&Turk, 2018./19; Petikat, 2022/23.). Knjiga *Krajolik i kralježnica* uslijedila je 2022./23. (Biblioteka Poezije HDP-a). Danas radi za Srpsko narodno vijeće kao jedan od urednika u kulturi na audiovizualnom kanalu VIDA TV.